

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
ІЛЬІНОЇ Анни Валеріївни
«ДЕКОНСТРУКЦІЙНИЙ ПОВОРОТ
У ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОМУ МИСЛЕННІ»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія

Кожна епоха змушена переживати явища чи моменти розвитку, які сприймаються як кризові або навіть критичні. Ці екзистенційні загрози інколи втілюються в реальні катастрофи геноцидів, війн чи репресій, інколи – залишаються лише тривожним передчуттям змін, що мають непередбачувані наслідки. І світова література, і філософські твори різних століть містять чимало прикладів подібних констатацій і прогнозів. Але навіть на тлі найбільш тривожних з них, навіть тих, що пророчили світові війни, роздуми щодо реалій сьогодення відрізняються песимізмом й відмовою від передбачень майбутнього. Можливо, найбільш точно й водночас проникливо їх зміг описати польський та англійський філософ Зигмунт Бауман, який писав: «Ситуація, що нагадує, якщо виразитися метафорично, наступне: уявіть, що ви перебуваєте в небі у літаку – і у якусь мить помічаєте, що кабіна пілота порожня, а всі заспокійливі промови не більш, ніж запис, що був зроблений колись заздалегідь. Крім того, ви ще дізнаєтеся, що аеропорт, де ви сподівалися приземлитися, не тільки ще не збудовано, але навіть заявка на його будівництво застрягла десь в якомусь офісі того закладу, котрий дає дозволи на посадку» [Бауман З. «Плинна модерність»].

Зрозуміло, що в ситуації тотальної невизначеності, понад те, тотальної проблематичності визначень – зі всіма «постістинами», непередбачуваними за своїми наслідками пандеміями та локдаунами, протестно-

емансипаційними рухами, що руйнують навіть найбільш сталі культурні надбаня, на кшталт Black Lives Matter чи MeToo, глобалістськими, але при цьому партикулярними проектами, що приходять на зміну парадигмі просвітництва («Америка передусім», «Руський мір», «Один пояс, один шлях»), розкачуванням навіть біологічних підстав особистості (в сферах гендерної визначеності, втручань у геном людини, біокібернетики) – значення звернення до раціональних, досвідних, культурних основ того світу, що відкривається людині, важко переоцінити. Саме в такому ключі можна розуміти одне з головних завдань, поставлених в дисертаційному дослідженні – концептуалізацію та тематизацію трансцендентального дискурсу. Частиною цього центрального завдання виступає дослідження трансценденталізму деконструкційної філософії.

Дослідження трансценденталізму є дійсно важливим з точки зору розуміння природи цієї філософії, яка, за великим рахунком, задається питанням про наявність апріорних і всезагальних форм асиміляції зовнішньої інформації людиною, а також організації на їхній основі індивідуального досвіду і соціального життя. Витоки трансценденталізму, експліцитна фаза розвитку якого пов'язана, в першу чергу, з іменами І.Канта, Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. Шеллінга та Г.В.Ф. Гегеля, неокантіанців й Е. Гуссерля, можна знайти задовго до доби німецької класики, а певні його риси, разом з дослідниками, виявити у таких, здавалось би, «не трансценденталістських» філософів як Людвіг Вітгенштайн чи Жак Дерріда.

Дисертаційне дослідження Анни Валеріївни Ільїної, що спрямоване саме на з'ясування природи трансцендентальної філософії і розуміння її новітніх форм, складається з п'яти розділів. В першому з них предметом аналізу стає феномен трансцендентальної філософії та власне поняття трансцендентального. Саме в цьому розділі авторка обмежує предмет своєї дисертації трьома філософськими концепціями – І. Канта, Е. Гуссерля та Ж. Дерріди. В другому розділі досліджуються критерії трансцендентального

та експлікуються дев'ять «предикатів трансцендентальності». Третій розділ присвячений особливостям «дерріданського квазітрансценденталізму» й обґрунтуванню його трансценденталістської природи. В четвертому розділі дисертантка повертається до картезіанської філософії, досліджуючи її «трансценденталістський мотив», щоб потім, у п'ятому розділі, на основі зроблених висновків, показати трансценденталістську природу універсалізму деконструкційної філософії й таким чином обґрунтувати її належність до трансцендентальної філософії.

Запропонована логіка дослідження, його нетривіальність і новизна вигідно доповнюються методологічною та термінологічною послідовністю, залученням значних теоретичних ресурсів та формальною досконалістю, яка дозволяє говорити про логічність і закінченість праці. Розділи дисертації є пропорційальними за обсягом, висновки виглядають послідовними і обґрунтованими.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, слід вказати й на певні його недоліки.

По-перше, ані в авторефераті, ані в самому дисертаційному дослідженні не наведене сутнісне визначення філософії трансценденталізму. Дисертантка наводить декілька «класичних» дефініцій трансценденталізму (І. Канта, Е. Гуссерля), цитує багато думок дослідників цієї філософії, але після майже сотні сторінок історико-філософських експлікацій задовольняється наступним висновком: «Попри численність і різноманітність спроб тематизації і дефініції понять «трансцендентальне» і «трансцендентальна філософія» ... проблема систематизації й узагальнення тлумачень означених концептів дотепер залишається відкритою» [Дис., с. 89]. В дисертаційному дослідженні констатується, що «визначенню і дескрипції здебільшого підлягають окремі *аспекти* трансцендентального» [Дис., 89].

Виходячи з цієї центральної методологічної настанови, в дисертації акцентуються «такі особливості трансцендентального мислення як радикалізм (гіперболічність), ригористичність і водночас відкритість: перебування у статусі ідеї або проєкту»; стверджуються наступні «критерії трансцендентальності»: «конститутивна функція принципів відношення і відмінності; панівний статус «реляційних» понять – що виражають ідею відношення, утворюють нередуковну дистинкцію, або постають як нерозв'язні амбівалентності; критична настанова; зсув у фокусі запитування зі «що» на «як»; зсув у модальності запитування з «є» на «можливо»; посідання місця метафізичного пошуку першооснови пошуком граничних умов можливості; фундаментальне значення принципу конституювання (конструювання і водночас прояснення); принципова апоретичність; чільне місце часової проблематики; автореферентність; деконструкція суб'єкт-об'єктної опозиції; синтаксизм; вагомий статус ідеї межі; значливість принципу повторності; важлива роль методологічного принципу «зсуву»; настанова на радикалізм та гіперболічність»; встановлюються такі «трансцендентальні характеристики» як «універсальність, теоретичність, можливісність і навіть необхідність». Окрім того, згадуються «умови можливості «трансцендентального зсуву», «провідні характеристики трансцендентальної суб'єктивності» («принципова асубстанційність: непередметність, функціональність»), пріоритетні чинники трансцендентального мислення («відношення, відмінність (інакшість) і межа»))» тощо.

Проте, треба зауважити, що: 1) встановлення певних ознак, а тим більш атрибутів певної сутності потребує розуміння змісту поняття, що її визначає (тобто визначення поняття); 2) описові визначення не є науковими дефініціями, а тому робити їх основою серйозних наукових досліджень треба як мінімум з великою обережністю.

По-друге, в дисертації досить демонстративно ігнорується стала філософська традиція відносити до трансцендентальної філософії досить широке коло філософських концепцій, зокрема Й.Г. Фіхте, який вважав своє науковчення саме трансцендентальним ідеалізмом, Ф.В.Й. Шеллінга, автора фундаментальної «Системи трансцендентального ідеалізму», А. Шопенгауера тощо.

Наслідком такої вибіркості, з одного боку, є те, що під надану в дисертації описову дефініцію трансцендентальної філософії можна підвести майже будь яку відому філософію, а з іншого, – деякі центральні атрибути трансценденталізму залишаються поза авторською увагою. Наприклад, яким чином в запропоновану в дисертаційному дослідженні логіку властивого для подібних філософій співвідношення трансцендентального та емпіричного можна вмістити емпіричний апіоризм Ф.В.Й. Шеллінга, який вважав свою трансцендентальну філософію «емпіризмом апіорного» [Філософія одкровення]?

По-третє, певна невизначеність в центральному понятті дослідження призводить до часткової непереконливості предмета дослідження: чому саме кантівський і гуссерлівський варіанти трансценденталізму, а також філософія Дерріди обираються в якості репрезентативних трансцендентальних учень? «Критичний трансценденталізм» уособлюється в дисертації І. Кантом, проте трансценденталістські за духом критики писали й інші філософи; феноменологічний трансценденталізм пов'язується з постаттю Е. Гуссерля – чому не М. Гайдеггера чи М. Мерло-Понті? Більша сміливість й готовність до ризику в сфері визначень могли б розширити коло важливих трансценденталістських концепцій. Тоді би, можливо, були б пом'якшені протиставлення трансценденталізму і логоцентризму (логоцентричні філософії Г.В.Ф. Гегеля чи Г. Когена цілком коректно вкладаються в критерії трансценденталізму), більш переконливими б виглядали міркування щодо трансцендентальних структур свідомості, які у певних авторів стосуються не

лише суб'єктивної свідомості, але й колективної свідомості культурних спільнот.

По-четверте, викликає сумніви майже синонімічне поряд з терміном «трансценденталізм» використання одного з центральних термінів дисертації «квазітрансценденталізм». З точки зору української мови частина складних слів «квазі» означає, в кращому випадку, «щось на кшталт», але також «як би», чи навіть «псевдо». Чи можна зробити «квазітрансценденталізм» синонімом «трансценденталізму» з точки зору формальних особливостей української мови? Проте, тут можна поставити й більш суттєве питання, що також апелює до вихідної понятійної невизначеності: чи не перебільшує дослідниця близькості класичного трансценденталізму та квазітрансценденталізму деконструктивістської традиції?

По-п'яте, складно не звернути увагу на особливість методу, запропонованого в дисертаційному дослідженні, який полягає в аналізі елементів дискурсу обраних концепцій, але майже ніколи не торкається питань співвідношення трансценденталістського дискурсу та буття, суцього, пізнання, життєвого світу тощо. Іноді складається враження, що предметом дослідження виступають саме історичні форми перетворення трансценденталістського дискурсу, а не філософська тематизація в цій філософії першооснов та граничних засад буття, сутності людини, співвідношення знання та суцього, структури та перспектив пізнавального процесу, особливостей «життєвого світу» людини – тобто, тих проблем, які не меншою мірою визначають тематичне ядро спеціальності «онтологія, гносеологія, феноменологія», ніж суто методологічні питання. Не заперечуючи важливості запропонованих дисертанткою дослідницьких стратегій, треба все ж таки вказати, що в сфері фундаментальної філософії їх можна порівняти з методом дослідження творчості композиторів шляхом порівняння нотних записів їхніх творів, без звернення до самої музики, яка, власне, і є істинним предметом композиторської творчості.

Зазначені недоліки не заперечують наукових переваг дисертаційного дослідження, яке є актуальним, обґрунтованим та має безперечне теоретичне та практичне значення. Дослідницький підхід, що репрезентований в дисертації, є важливим внеском у сучасну філософську думку, відрізняється очевидною науковою новизною. Автореферат дисертації адекватно відображає зміст дисертації, а також її висновки.

Завдання, що були сформульовані на початку роботи, виконані, мета докторської дисертації досягнута. Положення, що виносяться на захист, відрізняються безперечною науковою новизною і достатньо аргументовані. Основні ідеї дослідження та її головні висновки пройшли належну апробацію і репрезентовані в індивідуальній монографії «Трансценденталізм *par excellence*: деконструкційна перспектива» та 32 публікаціях, 4 з яких є статтями у фаховому виданні, що індексується у наукометричній базі даних Scopus, 17 – фахові видання, що затверджені ВАК України, та іноземні видання. Рівень, кількість публікацій та апробація результатів дослідження на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях відповідають чинним вимогам до докторських дисертацій.

Дисертація Ільїної Анни Валеріївни «Деконструкційний поворот у трансцендентальному мисленні», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія є цікавим, оригінальним, обґрунтованим дослідженням, що виконане на належному теоретичному рівні, відповідає пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами), а її авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія.

Д.філос.н., проф.,
завідувач відділу теоретичних досліджень
в галузі штучного інтелекту
ІПШІ МОН і НАН України

Вчений Секретар
ІПШІ МОН і НАН України

О. В. Білокобильський

Т.В. Єрошенко

